

ДІАЛЕКТНІ АД'ЕКТИВИ ТА НАРОДНІ ПОРІВНЯННЯ В НОМІНАЦІЇ ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ РИС ЛЮДИНИ В ГОВІРЦІ СЕЛА ТЮДІВ КОСІВСЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Науковий вісник Ужгородського університету.

Серія: Філологія. Випуск 2(50)

УДК 81.161.2'282.2(477.86)

DOI:10.24144/2663-6840/2023.2(50),28–33

Бігусяк М. Діалектні ад'ективи та народні порівняння в номінації зовнішніх та внутрішніх рис людини в говірці села Тюдів Косівського району Івано-Франківської області; кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація. У статті вперше проаналізовані особливості говіркових гуцульських прикметників та народних порівнянь у номінації людини та її рис із погляду генези, семантики та функціонування. Зазначено, що для більшості назв на позначення зовнішніх та внутрішніх рис людини характерна яскрава експресивність, більш виражена при пейоративній оцінці й менше – при меліоративній. Також описано характеристичний потенціал цих номенів. Предметом цього дослідження є діалектні прикметники тільки двох лексико-семантичних груп (ЛСГ) номінативного поля "Людина", а саме: 1) зовнішність людини та її фізичні вади; 2) риси характеру людини. До аналізу також залучено і відповідні народні порівняння, що побутують у цій говірці. Ми використали традиційні в діалектологічних ситуаціях методи дослідження: основний метод узагальнення спостережень – дескриптивний, за допомогою якого систематизовано та експліковано зафіксований матеріал; для обчислення кількісних показників – метод кількісних підрахунків.

У межах першої ЛСГ найбільше номінативне вираження мають назви на позначення особливостей зовнішності людини, статури, за станом здоров'я, ставлення до зовнішності.

ЛСГ назв, що передають риси характеру, поведінку людини, також утворюють антонімічні пари. Так серед них представлені такі мікрогрупи: *працьовитий / лінивий; спокійний, урівноважений / нетерплячий, розлючений; розумний / дурний, нерозумний.*

Більшість ад'єктивних номенів на позначення зовнішніх та внутрішніх рис людини у говірці с. Тюдів має давнє походження, сягає праслов'янських джерел. Водночас у вжитку діалектоносіїв є активними іншомовні запозичення, переважно з польської, німецької та румунської мов. Досліджувані номени є транслятором культурної інформації, національної ментальності гуцулів як етнографічної групи українців.

Різноманітність об'єкта номінації та експресивність значної частини лексики цієї ЛСГ спонукає нас до подальшого дослідження, окрім однослівних, також словосполучень, особливих оцінних порівнянь та фразеологізмів, які зафіксовані в реєстрі словника говірки села Тюдова.

Ключові слова: номінація, лексико-семантична група, оцінні номени, конотована лексика, говіркові ад'єктиви та порівняння, село Тюдів.

Постановка проблеми. Завданням сучасного мовознавства й надалі залишається дослідження всіх форм літературної мови, тому закономірним є комплексний аналіз мови говірки, як джерела, що, незважаючи на цивілізаційні глобалізаційні процеси, динамічно розвивається. Високу естетику народного мовокоористування й мовотворення демонструє нам лексикографічна праця професорки Марії Іванівни Голянич «Мовний портрет села Тюдів», що вийшла у 2-х томах, відповідно у 2018 та 2022 роках. У вступній статті професор П.Ю.Гриценко зазначає: «Відтворена у форматі словника лексика і семантика фіксує й презентує різноманітні деталі щоденного життя тюдівської спільноти, неповторну локальну культуру, часто не знану на інших українських теренах, особливості природи довкілля, традиційної матеріальної культури, зокрема виробничих процесів (як сплавляння деревини річками, місцева традиція пастухування), харчування, приготування їжі й напоїв, одягу, житла та його опорадження, народної етики, вірувань і обрядів, характер міжособистісних відносин тощо» [Гриценко 2018, с.8].

У поле нашої уваги потрапила оцінна лексика говірки села Тюдів, що належить до гуцульського

говору, яка репрезентована в названому словнику і вперше розглядається на генетичному, структурно-семантичному та номінаційному рівнях.

Аналіз досліджень. Оцінність як лінгвістична категорія була об'єктом дослідження в багатьох вітчизняних і зарубіжних мовознавців. Цій проблемі присвячені праці українських лінгвістів Н. Бойко [Бойко 2005], В. Кононенка [Кононенко 1989, с. 30–36; Кононенко 2002, с. 54–74] та ін. Менш дослідженою є специфіка категорії оцінки в діалектному мовленні. Нині оцінку людини в її нарізноманітніших життєвих виявах добре описано в працях В. Леснової, які базуються на східнословобанському діалектному матеріалі, вона ж уклала "Словник оцінних номенів людини в українських діалектах" [Леснова 2004; Леснова 2013]. Лексику, пов'язану з людиною та її рисами (внутрішніми і зовнішніми), вивчали З. Бичко, Г. Козачук, К. Лук'янюк. Номінації людини в покутсько-буковинських говірках, їх генеза та ареальне варіювання стали предметом кандидатської дисертації Л. Колеснік [Колеснік 2016], також експресивні розмовного мовлення буковинців описано в статті Н. Гуйванюк [Гуйванюк 2013, с.167–180]. Говіркові паралелі в номінації рис людини розглядаються також у працях Л. Колеснік [Колеснік 2012,

с. 340–346], В. Леснової [Леснова 2012, с. 76–81] та М. Бігусяка [Бігусяк 2016, с. 60–71].

У нашому дослідженні “Номінації на позначення рис людини та її характеру в говірках прикарпатського ареалу” звернена увага на діалектні особливості оцінних назв людини, виражені іменниками, на семантичному, словотвірному та ареалогічному рівнях [Бігусяк 2016, с. 60–71]. **Предметом** цього дослідження є діалектні прикметники тільки двох лексико-семантичних груп (ЛСГ) номінативного поля ‘Людина’, а саме: 1) зовнішність людини та її фізичні вади; 2) риси характеру людини. До аналізу також залучено і відповідні народні порівняння, що побутують у цій говірці. Нами використано традиційні в діалектологічних ситуаціях **методи дослідження**: основний метод узагальнення спостережень – описативний, за допомогою якого систематизовано та експліковано зафіксований матеріал; для обчислення кількісних показників – метод кількісних підрахунків.

У межах першої ЛСГ найбільше номінативне вираження мають назви на позначення особливостей зовнішності людини, статури, за станом здоров’я, ставлення до зовнішності. Тут виявляємо широкі ряди опозиції у мікрогрупі ‘здоровий, надмірно повний / слабовитий, худий’: *боцматий, грубий, грубецький, моцний, молодікуватий, муровий, футрваний* < футро: 1) ‘підкладка, яка ніби повнить чоловіка’ [Голянич, т. 2, с. 1031] / *вислабуватий, ганьджовитий, змізернілий, мізерний, млавий, слабовитий, ухлєлий* ‘ослаблений’ та ін. Також численними є ряди опозиції в мікрогрупі ‘акуратний, охайний / неохайний’: *фігуровий, чічиний, итрамацький / засалений, зашмірваний, леп’сний, нехарний, омразний, ростелєпанний, фацарний*. Назва *чічиний* походить від гуцульської назви квітки – *ч’їча, ч’їчка*, тобто ‘красивий, як квітка’. В основі назви *итрамацький* < *итрамак* лежить запозичення з німецької мови < *stamm* ‘прямий, рівний, натягнений’ [ЕСУМ т. УІ, с. 480]. Ад’єктив *фацарний* < *фацарник* ‘неохайний чоловік, капарник’ має у своїй основі дієслово *фацарити* ‘жити в злиднях’, що є запозиченням з румунської мови [ЕСУМ, VI, с. 80]. У говірці села Тюдів побутують ще номени *фацарник, фацарниця* ‘неохайний чоловік / жінка’, ‘капарник / капарниця’ [Голянич т. 2, с. 1013].

Другою численною мікрогрупою цієї ЛСГ є номени на позначення фізичних вад людини, де мотиваторами є назви окремих частин тіла людини, тобто соматизми. Так, в основу прикметників, що називають людину з великим животом, лягли народні назви цієї частини тіла людини: *бебехатий* < *бебехи*, зневажливо ‘нутроці’, *гелеватий* < *гелево* ‘живіт’, *требухатий* < *требухачь* ‘черевань’, *череватий* < *черево* ‘живіт’. Виявлені номени є синонімами. На означення людини з певними формами обличчя побутують прикметникові назви: *гембатий* < *гемба* ‘рот’, *лицятий, пампулатий* ‘повнощокій’. Людину з певними вадами очей іменують у говірці: *віпулений, пульткатий, різноокий* ‘косий’, *зжмурений* ‘із примруженими очима’. В основі назви *варгатий* лежить

полонізм *warga* ‘губа’, *загубатий* ‘людина з великими губами’. Людину з великим носом називають *заносатий*, а з малим: *пиркатий, пирконосий*. Назви *клонцятий* іменують людину з великими зубами, а *фіксатий* називають того, хто має на зубі (чи зубах) металеву коронку. Довгоногу людину називають *лабатий* від польського *laba* ‘нога’, *итригінистий* ‘високий, довгоногий’.

Невеликий синонімічний ряд утворюють прикметники, що характеризують людину за кольором волосся: *білєвий, білобрисий, просивний* ‘сивуватий’, а також за формою: *кучерівий, кострюбатий (кострубатий)* – ‘непричесаний’, *нейсатий* – згруб ‘про того, хто має довге неохайне волосся’. Поодинокими є ад’єктиви на означення клаповухого – *клепатий* < *клепачь* ‘клаповухий чоловік (хлопець)’, а ця назва походить, можливо, від *клепання* – 2 *знев.*, головний убір [Голянич т. 1, с. 752–753], а також *гудзицятий* < *гудзицачь* ‘про особу чол.ст. у якої пишні, тугі сідниці’ [Голянич т. 1, с. 327].

ЛСГ назв, що передають риси характеру, поведінку людини, також утворюють антонімічні пари. Серед них представлені такі мікрогрупи: *працьовитий / лінивий; спокійний, урівноважений / нетерплячий, розлючений; розумний / дурний, нерозумний*.

Першу мікрогрупу *працьовитий* представлено в говірці такими ад’єктивами: *беручкий, господарний, газдовитий, дбалий, огідний, огінний* < присл. *огідно, огінно* ‘завзято, тобто дуже працьовитий’ [Голянич, т. 2, с. 177], *редний* < *редно* ‘добре, так, як повинно бути’, про людину, яка все робить до ладу [Голянич, т. 2, с. 555]. Відповідно на означення лінивої людини побутують назви: *ледащий, лайдацький, лайдацькуватий* < *лайдак* 1. *знев.* ледар [Голянич, т. 1, с. 829], *низдалий*.

Другу антономічну пару *спокійний, урівноважений / нетерплячий, розлючений* утворюють відповідно назви: *благий, догідливий, заобрій, запорядний, згідливий, лодіний, мунявий, степенний, терпінний, тихонький / анцинатий* – ‘занадто збудливий, нервовий, неврівноважений’ [Голянич т.1, с.36], *встєклий (остєклий, устєклий)*; 2. *перен.*, розлучений < *встєкнути* – ‘стати скаженим; дуже розсердитися’ [Голянич, т. 1, с. 259], *годиноватий* – 1. ‘неврівноважений, здатний швидко, часто не зовсім умотивовано, змінювати свої рішення’; можливо, похідне від *гōден, гōдний* – ‘здатний, спроможний’ [Голянич, т. 1, с. 306], *загонистий, замотилічений, motelішний* < *motelіця* – назви хвороби тварин [Голянич, т. 1, с.958–959], *злосний (злісний), лōтий, навїговатий, напāsний, нашєвкватий, остєклий, протівливий, свинкуватий, свінський*.

Третя мікрогрупа представлена незначною кількістю назв. Так, розумну людину іменують, як і загалом в українській мові, – *мудрий, розумний* і в говірці вживають також *чьваллий* – ‘жвавий, розумний, меткий’ [Голянич, т. 2, с. 1121]. За даними ЕСУМ, прикметник утворився від іменника *чвал* ‘галопа’, що є основою для творення прислівника *чвалом* ‘галопом’, які потрапили в українську мову

через посередництво польської мови і є запозиченими з чеської [ЕСУМ VI, с. 287]; відповідно на протилежне значення вказує назва *ничьвѣлий* – не здатний швидко логічно мислити, без особливих розумових здібностей [Голянич, т. 2, с. 136]. На означення чесної людини в говірці побутує тільки прикметник *чєсний*, а негативнооцінних опозитів є більше: *безпїшній*, *безпїчаний*, *бєшчєсний*. Поодинокими є опозити: *слївний* – той, що завжди дотримується даного комусь слова і відповідно *нислївний* – той, що не дотримує даного комусь слова; *шїслївий* – щасливий / *нишїслївий* – нещасливий.

У досліджуваній говірці побутує багато позитивнооцінних та негативнооцінних назв, що не мають відповідних опозитів, а утворюють синонімічні ряди з семантичною різноманітністю. Зокрема, на означення говіркої людини вживаються ад'єктиви *бєсїдливий*, *говїркий*, *торкитлївий*; назви *пїскáтний* < *пїсок*, *рот*;, *хавкáтний* < хавка – знів. 'рот' – іменують гостру на язык, пащекувату людину. На повільну, малорухливу людину кажуть: *пїнявий* (*пїнівний*) < *пїняво* 'повільно, неквапливо', *спутаний*, *стулєний*; *сарáкий* – бідолашний; *урїтний* – вередливий, фальчевий < *фáльч* – лицемірство, фальш – лицемірний; *пїзьмлївий* < *пїзьма* – 'гнів – гнівливий – заздрісний'; *пацєний* – 'буваллий, той, який пройшов через різні випробування' [Голянич т. 2, с. 243]; *хўхнявий* – гугнявий; *урадувáний* – задоволений.

Оцінні номени людини, що побутують у досліджуваній говірці, демонструють також різні ступені градації оцінки об'єктів. Сигналами про те, що в одному з оцінюваних об'єктів ознака виражена більшою мірою є, найчастіше, інтенсифікатори. Такими, за нашими спостереженнями, є словотвірні форманти, зокрема префікси –за: *зубáтий* 'з великими губами' – *зазубáтий* 'який має занадто повні губи'; *дóбрый* – *задóбрый* 'занадто добрий'; *носáтий* 'з великим носом' – *заносáтий* 'про людину із занадто великим, на думку мовця, носом'; *порєдний* – *запорєдний* 'занадто порядний'; *на: бїдóваний* 'про людину, яка зазнала лиха, пройшла через випробування', *набїдóваний* 'такий, що зазнав тривалий час горя, біди'; -о: *стєклїй* 'дуже сердитий, злий' – *остєклїй* 'розлючений, який не контролює свої дії'; суфікси -ецк-: *зрубїй* 'товстий чоловік' – *зрубєцкїй* 'грубезний, товстелезний', -енн(ий): *здорóвий* 'великий, повний' – *здоровєнний* 'дуже великий, здоровило'.

Меншою мірою засобом передачі градації оцінки використовується ступенювання прикметників. Найчастіше в говірці, як і в літературній мові, уживають форми вищого ступеня з додаванням частки *най(ї)*: *найпїшїший* 'дуже поганий; найгірший', а також у такому випадку можуть сказати *красá вит красї* 'про когось чи щось, хто (що) є дуже гарним' [Голянич т. 1, с. 796]. Іноді градація ознаки досягається за допомогою використання різних відмінкових форм іменників чи редуплікації прислівників: *свинкувáтий* 'непорядний, нечесний' – *свиня свинєв* 'дуже непорядна, нечесна людина'.

Поряд із такими побутують у говірці й аналітичні форми вищого ступеня прикметників із

використанням частки *май(маї)* (< сх. романське май 'більше' [ЕСУМ III, с. 361]): *май дóбрый*, *май влїзливий*. Ця частка також поєднується із прикметниками у формі вищого ступеня: *май вїцїий*, *май бїднїший* тощо; *дўже*, *дўже фáйний* 'той, що має гарну, струнку фігуру'.

Також у мові говірки поширені прислівники-інтенсифікатори іншомовного походження. Це, в основному, номени з германізмом – *фїст*, *фєст* 'дуже сильно, надзвичайно'. З німецької *fest* 'міцний, твердий, сталий, постійний' [ЕСУМ IV, с. 91]: *фїст (фєст) фáйний* 'красивий, вродливий', *фїст дóбрый* 'щирий, доброзичливий'.

Цікавим є, на нашу думку, використання прикметника *нисогїрїий*, що походить від прислівника *нисогїрїє* 'непогано; добре'. Авторка словника подає досить розлоге тлумачення цього прикметника: *нисогїрїий* 'непоганий, гарний, хороший; може використовуватися і як своєрідне табу на вираження високого ступеня вияву ознаки; не бажаючи 'перехвалити'; занадто високо оцінити когось чи щось, мовець використовує більш 'нейтральну' форму: *Наї б'уде / то нисогїрїий хлóпец / мїх бї з'єтем бўти* [Голянич т. 2, с. 131]. Зауважимо також, що номени, які б репрезентували явища деінтенсифікації градації оцінності, нами не виявлено у досліджуваній говірці.

Аналізована ЛСГ ад'єктивів демонструє нам, окрім великої кількості використання в говірці семантичних синонімів, ще й значне побутування полісемантичних назв. Так, прикметник *тембáтий* означає 1) губатий: *У їїх фам'їл'їїї ус'ї тембáт'ї*; 2) про особу, яка не дотримується правил мовного етикету, груба у спілкуванні: *ч'її то/ верє / такїї тембáтий хлóпец? / їа їїму слóво / а вин м'їн'ї дес'їт* [Голянич т.1, с.340]; *ртáтий (ротатий)* – 1) з великим ротом: *Рот на пїў лиц'á / ртáтий / їїт ж'єба*; 2) перен. про крикливого, галасливого, сварливого: *Л'он'а така ртáта / шó їїк утвóриц'є / то хот' тїкáї вит хáти* [Голянич т. 2, с. 648]; *рукáтий* – 1) з широкими долонями чи довгими руками: *Вїдиш / їка їа рукáта / у мєне рука у д'єд'їну пїшла / м'ўжєска / а у тєбе/ пáнцка*; 2) перен. злодійкуватий: *Рукáтого, такóго / їк отóї вўїко / трєба остерїгáти се / бо вин / їк пїхóдї / мóже на шó хоч' позáритися / на такє / шó ї ни снїў бї* [Голянич т. 2, с. 650]; *репухáтий* – зруб., 1) товстий, 'калюхатий'; 2) про вагітну жінку [Голянич т.2, с.553–554]. Також у говірці вживають назву, семантика котрої може змінюватися від мейоративної до пейоративної: *набўдливий* – 'той, хто любить і вміє набуватися'; а також *їрон.*, *знєв.*, 'той, хто не зовсім уміє себе вести в гостях, на 'набутках'; випивши, не здатний себе контролювати [Голянич т. 2, с. 8]. У трьох оцінних значення побутує назва *нишїслївий* – 1) 'бідний, нещасний'; 2) 'зажурений, сумний'; 3) нещасливий [Голянич т. 2, с. 138].

Як зазначає авторка словника, дослідниця М. Голянич, «говірка села Тюдів – це особливий вияв гуцульського світу, мовної практики гуцулів, у якій відбито мовомислення горян, їхні морально-етичні категорії, оцінки предметів і явищ, дій, що

реалізуються не лише через протиставлення добре - 'погано' ('файно' – 'нифайно'), але й асоціативно-образно. Так, мої односельці, оцінюючи щось, можуть сказати, *шо оцце їе добре, а ототó, зле*, однак часто зауважують: *мої мої мої / шó / верé / с цим робіти з / б'їдоч'ко мо́йа гирка́ / то їе гет зле; Аг'ї на цисé / хто ч'уў так газдува́ти? / та вибрали йїстé найпуши:е / їке лиш мо́же бути»* [Голянич т. 1, с. 11].

Дуже часто оцінність та характеристичні риси людини діалектоносії передають через використання стійких народних порівнянь, а також творять такі, що відомі лише в говірці цього села. Так, у реєстрі словника подано 80 порівнянь, що характеризують людину, її зовнішність та внутрішні якості і починаються словами *така, таке, такий*. У словниковій статті *такá фáйна* у значенні 'дуже гарна' подано 15 порівнянь: *Такá фáйна їк (їк) намальована (шо кра́шишóї нима́); ни мо́же бу́ти, ни бувáї; ни найшо́в би; шо тако́ї нидé нима́; на всій Тю́див (заш до Косі́в) нима; абі́ де (абес ек) шука́в то ни найде́ш; страши́но фáйна; шо тако́ї пошукáти; такá фáйна шо фáйна; шо я ни зна́ю, ци ши́є дес є такá*. Рідше використовуються компаративи, у котрих суб'єктом порівняння є різні предмети, явища; *такá (такий) фáйний, їк (їк) пісанка; такий (такá), шо хоть ко́ло образів кладі́; така фáйна, хоть води́ з лиця́ натійсе (ний)* [Голянич т. 2, с. 815–816].

На означення дуже втомленої, безсилої людини в одній словниковій статті зафіксовано 12 народних порівнянь [Голянич т. 1, с. 829]. Також цей стан людини ще передають різні поодинокі порівняння: *Такий, їк(їк) с того світу (їг би с хрестá здóймлений); такий, їк(їк) марá; такий, їк(їк) шклемітка* – 'дуже худий, виснажений' [Голянич т. 1, 824–825].

Характеризуючи занадто повну людину, використовують негативні, згрубілі порівняльні звороти зі своєрідними суб'єктами порівняння: *така, їк(їк) колéшня; така їк(їк) сту́па, такá, їк (їк) та́йстра; такий, їг(їг) гелéтка (дві, три, штири гелéци); такий зрубий (фáйний, зафáйний), їк(їк) по́рхавка* [Голянич т. 1, с. 818, 821].

Про високу, худорляву людину кажуть: *такий, їк(їк) остривá (острив'єнка, острив'їниця)*. Суб'єктом порівняння є місцева назва куска сукуватого дерева *остривá* (переважно ялини), на якому сушать сіно, снопи. Також у цьому ж значенні використовують зворот: *такий, шо їму би ни досéх (ни досігну́в) паті́ком (трі́сков) до носа*.

Оригінальними є тюдівські порівняльні звороти, що характеризують нерозумну людину: *такий розу́мний (зарозу́мний), їк(їк) до́бня, їк шóфля; їк мо́шків кінь (кинь); їк сту́па; дуже скупу: такий, шо за грівню (рубéль, гриш) ко́зу (ку́зу) в Пістинь поведé; дуже п'яного чоловіка: такий п'єний, їк(їк) ліхтарня бес св'їчки; такий, шо хібá лиш у та́ці вéсти*. Переважно такі компаративні сполуки в словнику позначені ремарками *іронічно, згрубіло* тощо. Зауважимо, що навіть такий невеликий екскурс сторінками словникових статей *така, таке, такий* демонструє нам багатство народної уяви про

людину та її риси, що передаються діалектоносіями крізь призму народних порівнянь.

Висновки. Наші студії над ад'єктивною та компаративною характерологічною лексикою говірки с. Тюдів засвідчують, що діалектна система номінативного поля "людина" досить виразно репрезентована двома ЛСГ: зовнішність людини та її фізичні вади, риси характеру людини, які охоплюють близько 500 прикметникових одиниць. У межах цих ЛСГ на основі розрізнення диференційних схем позитивної і негативної оцінки виділяються опозиції позитивно-і негативнооцінних назв. Встановлено, що кількісну перевагу мають негативнооцінні номени. У межах досліджуваних нами одиниць це становить близько 74 %. Таку перевагу пейоративних назв над мейоративними дослідники пояснюють різними причинами, серед них ми також схильні вважати ментальні та психологічні особливості етносу, накладання табу та обмежень, що яскраво підтверджують коментарі авторки лексикографічної праці до семантичних значень реєстрових слів та різні види ремарок. Пододжуємося також із думкою професорки Н. Бабич про те, що «народ намагається акцентувати на негативних якостях, недоліках у характері та поведінці людини з метою їх подальшого виправлення чи перевиховання» [Бабич 2012, с. 16].

Досліджувані ЛСГ є складниками лексико-семантичного поля "Людина" і демонструють у діалектній системі говірки свою єдність і цілісність. Структура цих семантичних груп демонструє складну організацію, що ґрунтується на ідентичності, близькості чи контрастності семного складу їх конститuentів. Саме ці фактори сприяють виокремленню між компонентами ЛСГ гіпонімії, синонімії, антонімії та градуальних зв'язків.

Спостережено також, що репертуар ад'єктивних оцінних засобів у діалектному мовленні є значно ширшим, ніж у літературному. Це засвідчують розлогі синонімічні та антонімічні ряди пейоративної лексики, також діалектні назви такого типу відображають часто різночасові нашарування, ядро їх утворюють яскраві емоційно-експресивні номінативи. Зазначимо, що в говірці добре розвинена система градації вираження оцінки, яка репрезентована найчастіше словотвірними формантами, серед котрих переважають префікси, суфікси, рідше редульовані або синонімічні прислівники.

Більшість ад'єктивних номенів на позначення зовнішніх та внутрішніх рис людини в говірці с. Тюдів має давнє походження, сягає праслов'янських джерел. Водночас у вжитку діалектоносіїв активні іншомовні запозичення, переважно з польської, німецької та румунської мов. Досліджувані номени є трансляторами культурної інформації, національної ментальності гуцулів як етнографічної групи українців.

Різноплановість об'єкта номінації та експресивність значної частини лексики цієї ЛСГ спонукає нас до подальшого дослідження, окрім однослівних, також словосполучень, особливих оцінних порівнянь та фразеологізмів, які зафіксовані в реєстрі словника говірки села Тюдова.

Література

1. Бабич Н. Номінатема «жінка» у фразеологізованих контекстах. *Семантика мови і тексту: матеріали XI міжнародної конференції*. Івано-Франківськ, 2012. С. 15–18.
2. Бігусяк М. Номінації на позначення рис людини та її характеру в говірках прикарпатського ареалу. *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Ч. III. Варшава – Івано-Франківськ, 2016. С. 60–71.
3. Бойко Н. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональні аспекти. Ніжин, 2005. 155 с.
4. Голянич М.І. Мовний портрет села Тюдів. Словник. У 2-х т. Том 1: А-М. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2018. 1000 с. Том 2: Н-Я. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. 1262 с.
5. Гриценко П.Ю. Просторинь народного слова Гуцульщини. *Мовний портрет села Тюдів. Словник*. У 2-х т. Т. 1: А-М. Івано-Франківськ, 2018. С. 4–12.
6. Гуйванюк Н. Експресеми розмовного мовлення буковинців як “знаки української етнокультури”. *Мова у дзеркалі особистості*. Філологічні дослідження, присвячені 80-річчю проф. акад. НАПН України Кононенка Віталія Івановича. Івано-Франківськ, 2013. С. 167–180.
7. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. Т.І–VII. Київ, 2012.
8. Колеснік Л.Я. Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2016.
9. Колеснік Л.Я. Буковинсько-гуцульсько-закарпатські лексичні паралелі в номінації рис людини. *Вісник Прикарпатського університету. Сер. Філологія*. Вип. XXXII–XXXIII. 2012. С. 340–346.
10. Кононенко В.І. Компоненти оцінної структури прикметників. *Мовознавство*. 1989. №3. С.30–36.
11. Кононенко В.І. Мова. Культура. Стиль. Івано-Франківськ: Плай, 2002. 459 с.
12. Лєснова В. Діалектна оцінна лексика: слобожансько-гуцульські паралелі. *Вісник Прикарпатського університету. Сер. Філологія*. Вип. XXXII–XXXIII. 2012. С.76–81.
13. Лєснова В. Номінація рис людини в українських східнослобожанських говірках. Луганськ. 2004. 193 с.
14. Лєснова В. Словник оцінних номенів людини в українських діалектах. Луганськ. 2013. 304 с.

References

1. Babych N. (2012) Nominatema «zhinka» u frazeolohizovanykh kontekstakh [Nominative woman in phraseological contexts]. *Semantyka movy i tekstu: materialy XI mizhnarodnoi konferentsii*. Ivano-Frankivsk. S. 15–18 [in Ukrainian].
2. Bihusiak M. (2016) Nominatsii na poznachennia rys liudyny ta yii kharakteru v hovirkakh prykarpatskoho arealu [Nominations for designation of human traits and character in dialects of the Carpathian area]. *Tendentsii rozvytku ukrainskoi leksyky ta hrammatyky*. Ch. III. Varshava – Ivano-Frankivsk. S. 60–71 [in Ukrainian].
3. Boiko N. (2005) Ukrainska ekspresyivna leksyka: semantychnyi, leksykohrafichnyi i funktsionalni aspekty [Ukrainian expressive vocabulary: semantic, lexicographic and functional aspects]. Nizhyn. S. 155 [in Ukrainian].
4. Holianych M.I. (2022) Movnyi portret sela Tiudiv [Language portrait of the village of Tyudiv]. *Slovyk. U 2-kh t. Tom 1: A-M*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. 2018. 1000 s. *Tom 2: N-Ya*. Ivano-Frankivsk: Lileia-N V. 1262 s. [in Ukrainian].
5. Hrytsenko P.Yu. (2018) Prostorin narodnoho slova Hutsulshchyny [The space of the folk word of the Hutsul region]. *Movnyi portret sela Tiudiv*. *Slovyk. U 2-kh t. T. 1: A-M*. Ivano-Frankivsk. S. 4–12 [in Ukrainian].
6. Huivaniuk N. (2013) Ekspresemy rozmovnoho movlennia bukovyntsiv yak “znaky ukrainskoi etnokultury” [Expressions of spoken speech of Bukovina people as «signs of Ukrainian ethnoculture»]. *Mova u dzerkali osobystosti. Filolohichni doslidzhennia, prysviacheni 80-richchii prof.akad.NAPN Ukrainy Kononenka Vitaliia Ivanovycha*. Ivano-Frankivsk. S. 167–180 [in Ukrainian].
7. ESUM (2012) – Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]: u 7 t. Kyiv. T.I–VII [in Ukrainian].
8. Koliesnik L.Ya. (2016) Nominatsiia liudyny v pokutsko-bukovynskykh hovirkakh: heneza ta prostorove variuvannia [Nomination of a person in Pokuttya-Bukovina dialects: genesis and spatial variation]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv [in Ukrainian].
9. Koliesnik L.Ya. (2012) Bukovynsko-hutsulsko-zakarpatski leksychni paraleli v nominatsii rys liudyny [Bukovina-Hutsul-Transcarpathian lexical parallels in the nomination of human traits]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Ser.Filolohiia.vyp. XXXII–XXXIII*. S. 340–346 [in Ukrainian].
10. Kononenko V.I. (1989) Komponenty otsinnoi struktury prykmetnykiv [Components of the evaluation structure of adjectives]. *Movoznavstvo*. № 3. S.30–36 [in Ukrainian].
11. Kononenko V.I. (2002) Mova. Kultura. Styl' [Language. Culture. Style]. Ivano-Frankivsk: Plai. 459 s. [in Ukrainian].
12. Liesnova V. (2012) Dialektna otsinna leksyka: slobozhansko-hutsulski paraleli [Dialect evaluation vocabulary: Slobozhan-Hutsul parallels]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Ser. Filolohiia. Vyp. XXXII–XXXIII*. S.76–81 [in Ukrainian].
13. Liesnova V. (2004) Nominatsiia rys liudyny v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Nomination of human traits in Ukrainian East Slobozhan sayings]. Luhansk. 193 s. [in Ukrainian].
14. Slovnyk otsinnykh nomeniv liudyny v ukrainskykh dialektakh (2013) [Dictionary of evaluative nouns of a person in Ukrainian dialects]. Luhansk. 304 s. [in Ukrainian].

DIALECT ADJECTIVES AND FOLK COMPARISONS IN THE NOMINATION OF EXTERNAL AND INTERNAL FEATURES OF A PERSON IN THE DIALECT OF TYUDIV VILLAGE, KOSIV DISTRICT, IVANO-FRANKIVSK REGION

Abstract. The article analyzes for the first time the features of colloquial Hutsul adjectives and folk comparisons in the nomination of a person and his features from the point of view of genesis, semantics and functioning. It is noted that most of the names used to designate the external and internal features of a person are characterized by bright expressiveness, which is more pronounced in the case of a pejorative assessment and less so in the case of amelioration. The characteristic potential of these nomens is also described.

The subject of this study are dialectal adjectives of only two lexical-semantic groups (LSG) of the nominative field “Man”, namely: 1) a person’s appearance and his physical defects; 2) human character traits. The relevant folk similes found in this speech are also included in the analysis. We used research methods traditional in dialectological situations: the main method of generalizing observations is descriptive, with the help of which the recorded material is systematized and explained; to calculate quantitative indicators – the method of quantitative calculations.

Within the limits of the first LSG, the most nominative expression has names to indicate the features of a person’s appearance, physique, state of health, attitude to appearance.

LSG names that convey character traits, human behavior also form antonymic pairs. Thus, the following microgroups are represented among them: *hardworking / lazy; calm, balanced / impatient, angry; intelligent / stupid, unreasonable.*

Most adjectival nouns used to denote the external and internal features of a person in the colloquial language. Tyudiv has an ancient origin, reaching back to Proto-Slavic sources. Along with this, foreign language borrowings are active in the use of dialect speakers, mainly from Polish, German and Romanian languages. The studied nomen are translators of cultural information, the national mentality of the Hutsuls as an ethnographic group of Ukrainians.

The diversity of the object of the nomination and the expressiveness of a large part of the vocabulary of this LSG prompts us to further research, in addition to single words, as well as word combinations, special evaluative comparisons and phraseological units, which are recorded in the register of the dictionary of the colloquialism of the village of Tyudiv.

Keywords: nomination, lexical-semantic group, evaluative nomen, connoted vocabulary, verbal adjectives and comparison, Tyudiv village.

© Бігусяк М., 2023 р.

Михайло Бігусяк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна; bihusjak@ukr.net; <https://orcid.org/00000002-6354-423>

Mykhailo Bihusiak – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; bihusjak@ukr.net; <https://orcid.org/00000002-6354-423>